

Uus (ja mitte nii uus) meedia: Usenetist ja jutukatest Instagrami ja Snapchatini

Kaido Kikkas
2023/2024

Kaido Kikkas 2023. Käesoleva dokumendi paljundamine, edasiandmine ja/või muutmine on sätestatud ühega järgnevatest litsentsidest kasutaja valikul:

- * GNU Vaba Dokumentatsiooni Litsentsi versioon 1.2 või uuem**
- * Creative Commonsi Autorile viitamine + Jagamine samadel tingimustel 3.0 Eesti litsents (CC BY-SA) või uuem**

„New Media“

- Eesti keeles siis „uus meedia“ või „uusmeedia“
- Enamasti mõeldakse uuemaid massimeedia arengu tendentse, mis põhinevad suures osas infotehnoloogial – WWW, interaktiivne meedia, erinevad multimeedialahendused
- Osaliselt kattuvad terminid on „sotsiaalne tarkvara“ ja „Web 2.0“
- Nagu paljusid teisi IT-valla „lööksõnu“ (ekspertsüsteem, multimeedia, Internet...), on ka seda üksjagu ülepromomisega lörtsitud

Sotsiaalmeedia kuus tunnust

(Collings & Rohozinski 2009, Elkjer Nissen 2015)

- Laialt levinud (*pervasive*): kasutatakse üle maailma
- Kõikjale ulatuv (*ubiquitous*): erinevad seadmed ja kasutuslood
- Silmapilkne (*instantaneous*): toimib (praktiliselt) reaajas
- Kahepoolne (*interactive*):
 - Pluss: tagasiside, dialoog, (teadmiste) süntees
 - Miinus: kajakambrid, äärmuslike ideede võimendamine
- Huvipõhine (*socially specific*): suhted põhinevad ühishuvil ja sellele toetuvatel võrgustikel
- Nakkav (*sticky*): arvamusid ja hinnanguid võetakse kergemini omaks (kuna tavameediat peetakse kallutatuks)

Peamised komponendid (Kaplan & Haenlein 2010 põhjal)

- Koostööprojektid (Wikipedia, vaba tarkvara)
- (Mikro)blogimine (Blogger, Wordpress.com, Twitter/X, Mastodon)
- Sisuloomekogukonnad (YouTube, Flickr, SoundCloud)
- Veebipõhised sotsiaalvõrgustikud (FB, LinkedIn, V Kontakte)
- Mängupõhised virtuaalmaailmad (World of Warcraft, EverQuest)
- Suhtluspõhised virtuaalmaailmad (Second Life)

- Ristmeedia: eri komponentide sihipärane kooskasutus

Web 2.0

- Üsna populaarne termin, mis vastandub varasemale staatilisele ja „ülalt alla” veebile
- Võrk (veeb) kui platvorm – kõik käib läbi veebilehitseja (N: Google Docs), tänapäeval kombinatsioonis mobiiliäppidega
- Dünaamilisus, pidev täiendamine
- Osaluspõhisus, kaasatus, kogukond
- Tehnoloogiad: XHTML ja HTML5, CSS, LAMP, Javascript jt skriptikeeled, märgendamine, ajaveebid, RSS, wikid, foorumid

Info ja info

- Võib eristada kaht liiki:
 - **Passiivne** – info, mida iga kasutaja võib hankida enda äranägemist mööda. Veeb, FTP, võrguandmebaasid jne. Infohankimiseks on otsimootorid jms
 - **Aktiivne** - „elus“, dünaamiline info, mille allikateks on erinevates võrgukogukondades osalevad inimesed. Info kogumine eeldab aktiivset suhtlemist ning saadud materjalist uue teadmise kokkupanemist. Uus meedia keskendub eeskätt sellele poolele

Esimesed võrgukogukonnad

- Üheks esimeseks on peetud 19. sajandi telegrafiste
- 1973-1975: Community Memory (San Francisco)
- 1973: PLATO Notes (UIUC, Indiana)
- 1974-2000 – EIES (New Jersey Institute of Technology)
- 1979 – MUD1 (Essex University, Suurbritannia)
- 1985 – WELL (Whole Earth 'Lectronic Link; California) – eksisteerib tegelikult siiani

Community Memory

- Esimene arvutipõhine teadetetahvel
- UC Berkeley 1973-75, käivitati sotsiaal-uuringu Resource 1 raames
- Koosnes ülikoolis asuvast SDS 940 arvutist ja kohalikus muusikapoes asuvast teletaibist. Ühendus käis üle 110-boodise (sümbolit sekundis) modemi
- Sõnumite lugemine oli kõigile vaba ja tasuta kirjutamine maksis 25 senti. „Info kirbuturg”
- Benway, esimene virtuaalne tegelaskuju

<https://images.computerhistory.org/revonline/images/102682838p-03-04.jpg?w=600>

PLATO

- 1944 – USA-s võeti vastu „sõdurpoisteseadus” (*G.I. Bill*): sõjast eluga tagasi tulnud sõdurid võisid saada tasuta hariduse (k.a. ülikool). Haridussüsteemi koormus kasvas kõvasti (varem oli väheste eesõigus), hakati otsima tehnoloogilisi lahendusi
- The University of Illinois at Urbana-Champaign (UIUC)
- ILLIAC-superarvutiseeria – aastast 1952 tänaseni
- PLATO (*Programmed Logic for Automatic Teaching Operations*) - alustas 1960 ja töötas (ajakohastatud kujul) 2006. aastani
- PLATO Notes (1973) – peetakse esimeseks virtuaalkogukonnaks

Mõned PLATOst alguse saanud lahendused

- Muuhulgas:
 - Plasmakuvar ja puuteekraan
 - Helikaart ja MIDI (tegelikult siiski nende eellased)
 - Rida haridustehnoloogilisi lahendusi (mh internetipõhine eksam; UIUC-st kasvas välja PearsonVUE)
 - ekraanijagamine
 - virtuaalne teadetetahvel ja reaalaajavestlus (ilmselt ühena mitmest umbkaudu samaaegsest kasutuselevõtust)

E-postiloendid (listid)

- Üks esimesi selle valdkonna nähtusi, tekkis varsti peale e-posti loomist 1973. aastal
- Väga palju eri temaatika ja reeglistikuga liste, vt üht nimekirja <https://www.lsoft.com/catalist.html> (LISTSERV-tarkvaraga listid)
- Üldised käitumisreeglid e. netikett
- Modereerimine
- Soovitav lugemine:
https://viki.pingviin.org/index.php/Kuidas_targalt_k%c3%bcsida
(originaal: Eric S. Raymond, *How to Ask Questions the Smart Way*)

Usenet

- Hierarhiline infoedastussüsteem, pika traditsiooniga (Duke University 1980) ja paljude oluliste asjade alguse juures (WWW, Linux jpt) olnud teenus. Algselt UUCP-protokoll, hiljem TCP/IP-l toimiv INN. Tänapäevaks hääbumas (aga mitte kadunud)
- Kujutab endast temaatiliste gruppide (olemuselt sarnanevad meililistidele) hierarhilist võrgustikku
- Erinevalt e-postiloendist on nn. tõmbav (*pull*) meedium – kasutaja peab end huvitava info ise alla laadima (loend saadab kirja kohe postkasti)

Näide

- comp.os – arvutite operatsioonisüsteemid
 - comp.os.ms-windows – Microsofti Windows-operatsioonisüsteemid
 - comp.os.ms-windows.apps – Windowsi rakendustarkvara
- Toimib uudiseserverite võrgustikuna: iga serveri haldaja valib endale teenindatavad grupid, ühte serverisse mingis uudisegrupis postitatud kiri saadetakse edasi kõigisse sama gruppi pakkuvatesse serveritesse
- Lugemiseks vaja eraldi tarkvara (uudiselugejat), suur osa e-postitarkvara aga suudab lugeda ka Useneti gruppe (postitamine käib hariliku e-kirjaga). Mõned grupid on ka modereeritavad

Suur Kaheksa + 1

- comp. - arvutitega seotud teemad
- misc. - erinevad teemad (varia)
- news. - Useneti enda uudised (uute gruppide loomine, haldamine jne)
- rec. - ajaviide ja meelelahutus (muusika, sport jpm)
- sci. - täppis- ja loodusteaduste alased teemad
- soc. - ühiskondlikud ja kultuuriteemad
- talk. - erinevad, sageli vaidlusi põhjustavad teemad (usk, poliitika)
- humanities. - humanitaarteemad (kunstid, filosoofia)
- 1987. aastal lisati alt. - vaba grupiloomisega hierarhia

Usenet: mis edasi sai

- Piirkondlikud uudisegrupid (ee. oli 90-ndatel siinkandis üsna popp)
- Veebilüüsid Usenetti ja nn veebigrupid (nendest lähemalt hiljem)
- Järkjärguline muutumine failivaetuskeskkonnaks (sh ka kahtlane kraam)
 - Alguses oli 60 000 tähemärgi piirang
 - Sajandivahtuseks mõeldi välja uued edastusviisid
- Pikkamööda surid traditsioonilised grupid välja – AOL lõpetas Useneti pakkumise 2005, Duke (sünnikoht!) 2010 ja ühena viimastest news.unc.edu aastal 2011

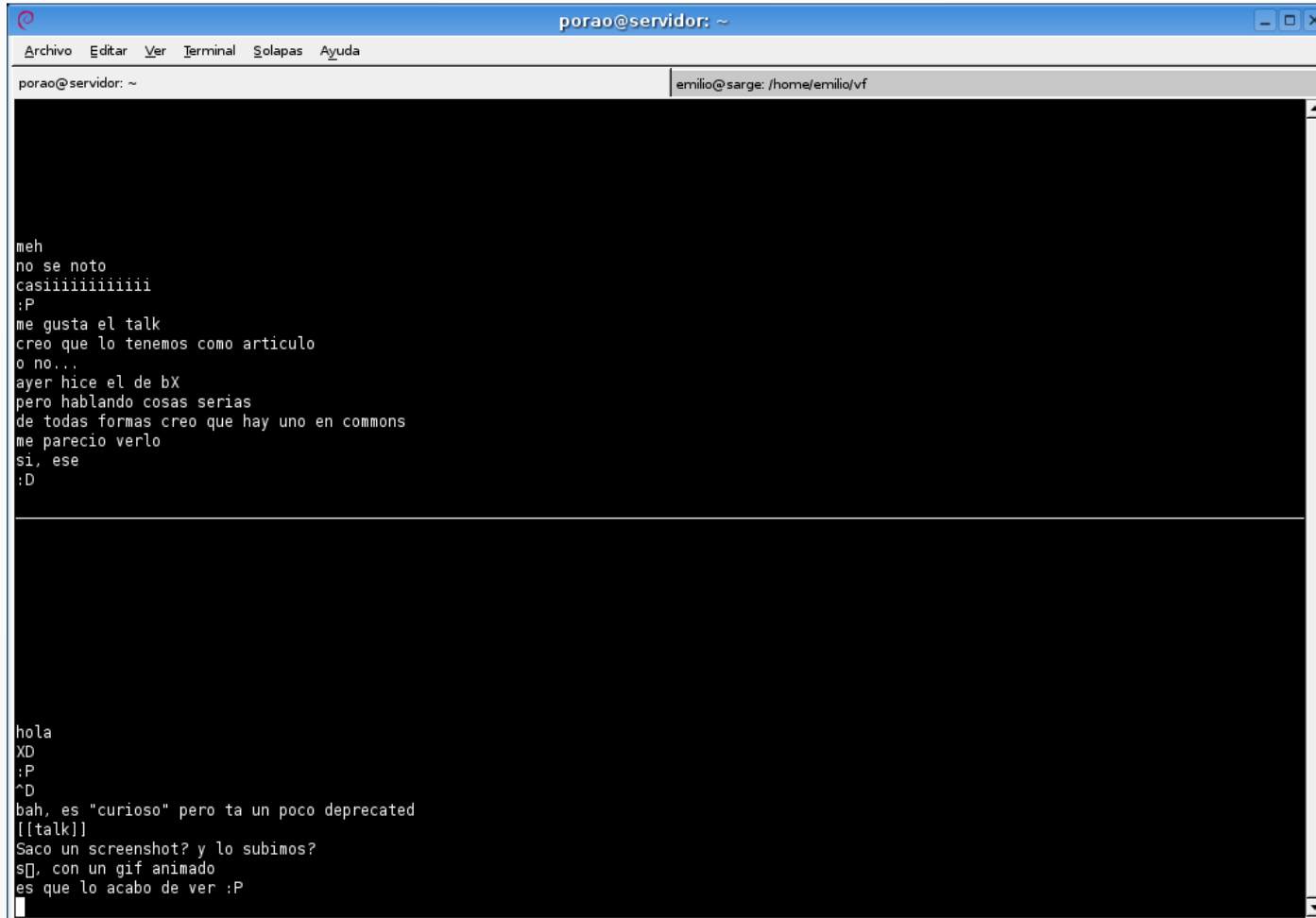
(Tava)meedia võrgus

- 1970 – NY Times alustas artiklite kokkuvõtete kogumist võrgukeskkonda
- 1971 – Illinoisi ülikooli võrguraamatukogu => Project Gutenberg (<https://www.gutenberg.org/>)
- 70-ndad – teletekst uudiseagentuurides
- 80-ndad – erinevad ligipääsupakkujad uudistele
- 1991 ja edasi – veebi-ajakirjandus
- 90-ndad – ajalehtede võrguversioonid, uudiseportaalid, hiljem ajaveebibuum
- Umbes 2010-15 – „maksumüüri” tagasitulek

Reaalajasuhtlus

- Unix Talk
- Jututoad
- MUD ja selle järeltulijad
- IRC
- Sõnumiedastussüsteemid
- Sotsiaalvõrgustikud ja suhtlusportaalid
- Hääl- ja videosuhtlussüsteemid (enamikul on ka tekstikomponent)

Unix talk

The image shows a terminal window titled "porao@servidor: ~". The window has a menu bar with "Archivo", "Editar", "Ver", "Terminal", "Solapas", and "Ayuda". The terminal content is as follows:

```
porao@servidor: ~ | emilio@sarge: /home/emilio/vf
meh
no se noto
casiiiiiiiiiiii
:P
me gusta el talk
creo que lo tenemos como articulo
o no...
ayer hice el de bX
pero hablando cosas serias
de todas formas creo que hay uno en commons
me parecia verlo
si, ese
:D

hola
XD
:P
^D
bah, es "curioso" pero ta un poco deprecated
[[talk]]
Saco un screenshot? y lo subimos?
s[], con un gif animado
es que lo acabo de ver :P
```

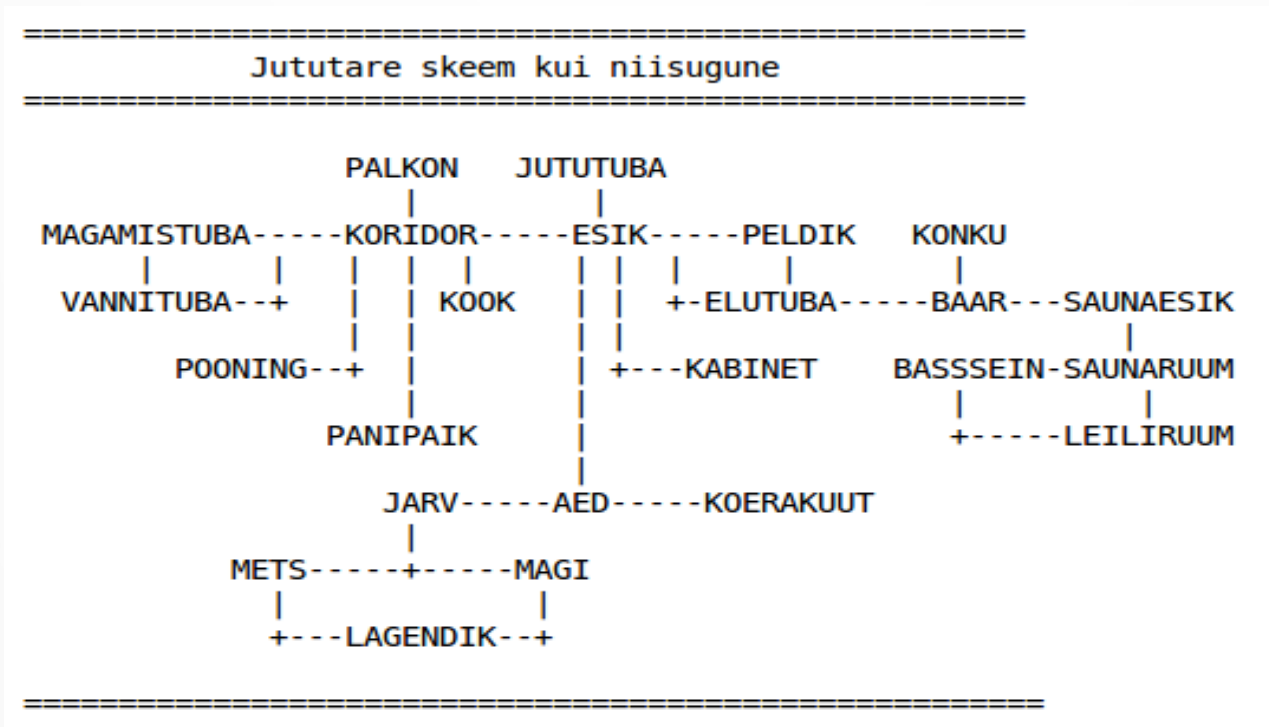
IRC

- *Internet Relay Chat*, Jarkko Oikarinen 1988
- Mingis mõttes sarnaneb uudisegruppidega – jaotub temaatilisteks kanaliteks, kus suheldakse mingil teatud teemal või mis ühendavad mingit kindlat kasutajagruppi (N: #estonia)
- Suur osa hiljem jututubades ja sõnumiprogrammides kasutatud mõistetest ja terminitest (bot, ban, kick jpt) pärineb siit
- Tänapäevani elus, mõned üsna aktiivsed kogukonnad

Jututoad (*talker*)

- Paljude „ruumidega“ (sageli kujutas korterit, linna vms) virtuaalkeskond
- Varasemal ajal puht-tekstilised (nn telnetijutukad), hiljem veebipõhised (Eestis oli populaarne näiteks OK)
- Hilisemad lahendused sulandusid sõnumisüsteemidega ja hiljem sotsiaalkõrgustikega
- Paljudel juhtudel oli oluline ka „IRL“ suhtlus

Vana aja asi: Anna jututare (ca 1995)

MUD

- *Multi-User Dimension/Dungeon*, eesti slängis ka „mudamäng”
- Tehniliselt nagu jututuba, kuid lisatud on erinevaid mängulisi lisafunktsioone (objektid, arvuti juhitud tegelased, võitlus, erinevad ülesanded) ja mängija tegelaskuju arendamine
- RP vs XP vs PK
- Tekstipõhine vs graafiline
- MUD vs MUSH/MUSE/MUX
- Uue sajandi buum – MMORPG (hiljem ka MOBA jt)

Jalutuskäik Hallides Sadamates (MUME)

```
*>w
Guild Street
There is an old street-lamp on the border of the street.
A little dog is here.
A woman is here, looking for someone to chat with.
A little boy is here, running around.
Exits: East [South] West.

*>w
Guild Street
There is an old street-lamp on the border of the street.
An old man is walking around, cleaning up.
Exits: East West.

*>w
Guild Street
There is an old street-lamp on the border of the street.
Exits: East South West.

*>s
The Guild of Warriors
A weapons rack stands against the wall.
Huor of Dor-Lómin is standing here, ready to teach his arts.
Exits: North [West] Up.
```

Vestlustarkvara

- ICQ 1996 (I seek you)
- MSN Messenger
- AIM
- Yahoo! Messenger
- Jabber
- Slack, Asana, Telegram, Matrix...

Otsimootorid

- Veebis perioodiliselt toimetav ja selle sisu indekseeriv tarkvara
- Esimesed katsetused (Wandex, AliWeb) 1993, esimene täistekstiotsimootor oli tõenäoliselt WebCrawler (Brian Pinkerton 1994)
- 1995 – AltaVista (Digital Corp). Eri keelte (sh eesti keel) toetus
- 2001 – Google
- Tulemusi saab mõjutada mõlemast suunast (otsimootori ja veebi poolelt). Guuglipommid ja SEO
- Kasvavad turvamured, DuckDuckGo 2008 (kasutab pikka rida allikaid, sh teised otsimootorid – aga mitte Google!)

Veebifoorumid

- Väga lai valik teenuseid ja teemasid. N: Nabble.com foorumid, militaar.net, biker.ee, kalafoorum.ee ...
- Paljudes riikides tänini kasutusel kodanikuühiskonna töövahendina. N: Eelnõude Infosüsteem (<https://eelnoud.valitsus.ee/main>), varem Osalusveeb ja TOM (Täna Otsustan Mina)
- On aga veebifoorumeid, mis võivad töötada (kasutaja valikul) ka uudisegrupi ja/või meililisti vormis. N: Google Groups <https://groups.google.com> (Yahoo samalaadne teenus suleti 2020. aasta lõpus)

Veebi-sotsiaalvõrgustikud

- 90-ndad: eellased - TheGlobe, GeoCities, Tripod
- Friendster, Rate.ee (2002)
- MySpace, Orkut, LinkedIn, Bebo (2003)
- Facebook (2004)
- Gazzag.com'ist Firesheepini

Virtuaalmaailmad

- Varem eeskätt mängude toimumispaigad
- Üks esimesi: WorldsAway 1996 (CompuServe)
- Second Life 2003
- OpenSimulator 2007
- IT Kolledži simulaator (OpenSim) 2008-15 ja uuesti (üsna varjusurmas küll) alates 2018. aastast
- Põhiline idee: metaversum ehk alternatiivreaalsus: mitte enam valmis ruum, vaid platvorm ehitajatele, disaineritele, õpetajatele jne
- 2018 FB => Meta; põhimõtteliselt sama idee

Second Life ja OpenSimulator

Uudisevood

- Meetod veebilehe sisu (enamasti uudised jms kiiresti muutuv info) edastamiseks teistele veebilehtedele või vastavasse lugemistarkvarasse
- Algas 1996 – Netscape (RDF) jt
- Praegu peamiselt kaks levinumat XML-il põhinevat standardit - RSS ja Atom
- Oluline komponent ajaveebide ja muude uuemate meediavormide juures

Ajaveeb (blogi)

- Võrgupäevik või -ajakiri
- Esimesed blogid olid olemas juba veebi algaegadel (Berners-Lee jt):
 - 1997: Jorn Barger, „Weblog”
 - 1999: Peter Merholz @ peterme.com, „We blog”
- Tõsine buum algas sajandivahetuse paiku, paljuski seoses RSS-tehnoloogia levikuga – alates ca 2015-st veidi taandunud, aga mediavormina täiesti olemas
- Suur mõju ka n.ö. traditsioonilisele meediale ja vahel kogu ühiskonnale (N: Iraan)
- Üldised/temaatilised, kommenteeritavad või mitte, üks/mitu autorit jne

Mikroblogimine

- Ajaveebi lühivorm (alguses 140 tähemärki, hiljem rohkem)
- Algas ca 2005 (*tumblelogs* – lühikesed blogipostitused, näiteks veebiviide)
- Twitter 2006, Tumblr 2007, Plurk 2008, Hiinas Sina Weibo ja Tencent, varem ka Jaiku ja identi.ca
- 2016: Mastodon, vaba tarkvara põhine hajus võrgustik
- 2023: Twitter => X

Wiki

- Havai *wiki-wiki* - „kähku!“ (< ingl. *quickly*)
- 1995 Portlandi WikiWikiWeb
- „Süsteem läbi anarhia“, isekorrastumine
- Nupedia 1999 => Wikipedia 2001 (Nupedia ei olnud tegelikult wiki!)
- Hetkel (september 2023) kokku üle 59 (aastaga +2) miljoni artikli 335 (aastaga +6) keeles - ingliskeelses üle 6,5 (aastaga +0,2) miljoni, eestikeelses üle 239 000 (aastaga +9 000; maailmas artiklite arvult 45. kohal; -1)
- Üha levinum ka mujal (infoportaalid, tugiteenused, e-õpe...)

Folksonoomia

- Thomas Vander Wal 2004, „folk”+”taxonomy” – spontaanselt kujunev („kord läbi kaose”) info süstematiseerimisviis paljude kasutajate poolt lisatavate siltide (*tag*) abil (näide: “kirjandus”, “ulme”, “Asimov”, “kosmos” ...). Ka „sotsiaalsed järjehoidjad”, „ühismärgendamine”, „sotsiaalne indekseerimine” jmm
 - Pluss: lihtne, paindlik, kaasav
 - Miinus: ei pruugi olla üheselt mõistetav, veakartlik, eri abstraktsioonitasemed
- Oli varajase sotsiaalmeedia „imerelv”, tekkisid mitmed eraldi teenusepakkujad (N: del.icio.us). Toimivat ärimudelit aga ei leitud
- Twitteri variant siltidest on aga senini laialt kasutatav (*hashtags*)

Because I can (jälle!)

- Wikipedia (<https://www.wikipedia.org>), teatmeteos
- Flickr (<https://www.flickr.com>), foto
- YouTube (<https://www.youtube.com>), videod
- SlideShare (<https://www.slideshare.net>), esitluslaidid
- Fanfiction.net (<https://www.fanfiction.net>) ja A03 (<https://archiveofourown.org>), fännikirjandus
- Kaudsemalt ka FB, Snapchat jt võrgustikud, samuti Linux jpt
- ...

Because I can teistpidi: alt-tech

- Enamik USA (sotsiaal)meedia suurfirmasid on pigem vasakliberaalse kaldega
- „Teise poole” ebavõrdne kohtlemine?
- Conservapedia 2006
- Lõhe hakkas kärisema Donald Trumpi valitsusajal ja jätkab laienemist (alt-right => alt-tech)
- alt-tech täna: Gab, Parler, Rumble, Gettr, Voat, Truth Social, Hatreon, Metapedia, MeWe jpt
- Väga varieeruv nähtus – on külalolle ja maniakke, on ka asjalikke inimesi ja seisukohti

Asjade internet

- Internet sai alguse arvutivõrguna
- Tänapäevaks on seal ka telefonid, telerid, kellad jne
- Järjest enam on netti ühendatud ka rösterid ja külmikud...
Eestikeelsed terminid on ka „värkvõrk” ja „nutistu”
- Edasine suurem areng eeldab IP 6. versiooni läbimurret – 4. versioonis on aadressiruum liialt piiratud
- Ühelt poolt laialdased võimalused (sh robotika ja tehisaru), teisalt aga sama laialdased ohud (PIBKAC, privaatsus, turvalisus, Suur Vend, jäätmeuputus...)

Võrguneutraalsus

- „Vana aja Interneti” kiire arengu üks aluseid oli andmete neutraalsus – puudus diskrimineerimine rakenduste, seadmete, omanike jne alusel
- Äriinimesed on paraku leidlikud (vt algne MSN)
- Kunstliku puuduse ja „Brežnevi pakikeste” tekitamise oht (ACTA jt)
- Euroopas on vastav direktiiv (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32015R2120&rid=2>) 2015. aastast olemas, aga see on saanud kriitikat – mitmel riigil (aga mitte Eestil!) on loodud tõhusamad kohalikud seadused

Loomevabadus

- Senine, jäigale „intellektuaalomandiõigusele“ tuginev arusaam on hakanud mõneski kohas kõikuma:
 - Vaba tarkvara (GPL, LGPL, BSD, MIT, X11 jpt)
 - Vaba dokumentatsioon (FDL, Creative Commons)
 - Vaba teadus (Open Access)
 - Vaba looming (Creative Commons, Free Art License)
 - Uutlaadi varamud (Flickr, SlideShare jt)

Lõpetuseks

- Interneti kui meediakanali mõju ühiskonnale on ilmselt märksa laiem kui sageli arvatakse
- Traditsiooniline meedia muutub, samuti peab muutuma senine õigussüsteem
- Loodetavasti hakkab kvantiteet asenduma kvaliteediga

Edasiuurimiseks

- Brian Dear, *The Friendly Orange Glow*
- Howard Rheingold, *The Virtual Community*
- Fred Turner, *From Counterculture to Cyberculture*
- Jared Duval, *Next Generation Democracy*
- Thomas Elkjer Nissen, *The Weaponization of Social Media*

Tänaseks kõik